

КОНСТИТУЦИЯВИЙ ИСЛОҲОТЛАР ШАРОИТИДА ШАХС ЭРКИНЛИГИ ВА ҲУҚУҚИЙ ҲОЛАТИНИ ТАЪМИНЛАШ: НАЗАРИЙ-ҲУҚУҚИЙ ТАҲЛИЛ

Имамов Азиз Эркинович

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси Давлат-ҳуқуқий фанлар ва инсон ҳуқуқларини таъминлаш кафедраси катта ўқитувчиси, подполковник

Абдуваҳобова Сарвиноз Қодиржон қизи

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси 1-курс 140-гуруҳ курсанти

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси 1-курс 140-гуруҳ курсанти

Аннотация: Мазкур мақолада конституциявий ислоҳотлар шароитида шахсининг ҳуқуқий ҳолатини таъминлаш масалалари, хусусан, шахс эркинлиги, унинг моҳияти, турлари ва конституциявий кафолатлари илмий-ҳуқуқий нуқтаи назардан таҳлил қилинган. Шунингдек, қонун устуворлиги, ҳуқуқий давлат тамойили, давлат органларининг мажбуриятлари, суд ҳимояси, шахс дахлсизлиги, эркинлик ва жавобгарлик ўртасидаги боғлиқлик масалалари ёритилган. Мақолада эркинликнинг мутлақ эмаслиги, унинг бошқалар ҳуқуқлари, жамият ҳавфсизлиги ва қонуний тартиб талаблари билан чекланиши мумкинлиги асослаб берилган. Фуқаролик жамияти институтларининг роли, ҳуқуқий маданиятнинг аҳамияти ҳамда эркинлик бузилиши ҳолатларини бартараф этиш механизмлари таҳлил қилинган. Хулоса сифатида шахс эркинлиги ва қонун уйғунлиги демократик ҳуқуқий давлат ва барқарор жамият тараққиётининг муҳим шарти экани асослаб берилган.

Калит сўзлар: шахс эркинлиги, конституциявий кафолатлар, инсон ҳуқуқлари, қонун устуворлиги, ҳуқуқий давлат, суд ҳимояси, шахс дахлсизлиги, эркинлик ва жавобгарлик, ҳуқуқий маданият, фуқаролик жамияти, конституциявий ислоҳотлар, инсон қадри, давлат органлари масъулияти.

Кириш

Шахс эркинлиги ҳар қандай демократик ҳуқуқий давлатнинг энг муҳим ва устувор қадриятларидан бири ҳисобланади. Инсон туғилган пайтдан бошлаб муайян табиий ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлади ва давлатнинг асосий вазифаси ана шу ҳуқуқларни тан олиш, ҳурмат қилиш ҳамда ҳимоя қилишдан иборатдир. Ўзбекистон Республикаси Конституциясига мувофиқ, инсон, унинг ҳаёти, эркинлиги, шаъни ва қадр-қиммати олий қадрият сифатида эътироф этилади¹. Бу норма давлат ва жамият фаолиятининг барча соҳаларида инсон манфаатлари устувор эканини англатади.

¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси (янги таҳрир). — Т.: “Ўзбекистон”, 2023. — 1-модда. Манба:

Шахс эркинлиги деганда инсоннинг ўз хоҳишига кўра яшаши, фикр билдириши, ҳаракат қилиши, меҳнат қилиши, таълим олиши ҳамда жамият ҳаётида фаол иштирок этиши тушунилади. Бироқ эркинлик мутлақ тушунча эмас. У қонун билан белгиланган меъёрлар доирасида амалга оширилади. Чунки бир шахснинг чекланмаган эркинлиги бошқа шахсларнинг ҳуқуқ ва манфаатларига зарар етказиши мумкин². Шу сабабли қонун эркинликнинг ҳам кафолати, ҳам унинг чегарасини белгилаб берувчи асосий восита ҳисобланади. Қонун устуворлиги таъминланган жамиятдагина ҳақиқий эркинлик қарор топади. Агар қонунлар адолатли бўлса ва барча учун тенг амал қилса, фуқаролар ўз ҳуқуқларини эркин амалга ошира олади, давлат органлари эса ўз ваколатларини суиистеъмол қила олмайди. Конституцияга кўра, давлат органлари ва мансабдор шахслар фуқаролар олдида масъулдир³. Бу эса шахс ҳуқуқларининг устуворлиги ва давлатнинг халқ олдида жавобгар эканини ифода этади. Мамлакатимизда мустақиллик йилларида, айниқса сўнгги йилларда инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, шахс дахлсизлигини мустаҳкамлаш, суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ қилишга катта эътибор қаратилмоқда. Давлат сиёсатида “Инсон кадри учун” тамойили устувор аҳамият касб этмоқда. Бу эса барча ислохотлар марказида инсон манфаатлари турганини кўрсатади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев ўз нутқларида инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, қонун устуворлигини таъминлаш ва адолатли жамият қуриш масалаларига алоҳида урғу бериб келмоқда. Жумладан, у “Инсон манфаатлари — ҳамма нарсадан устун” эканини таъкидлаб, давлат идоралари халққа хизмат қилиши кераклигини қайд этади⁴. Шунингдек, Президент қонун устуворлиги ҳақиқий эркинликнинг асоси эканини, адолатли жамият қуриш учун барча қонунларга қатъий риоя қилиниши зарурлигини таъкидлайди⁵. Шундай қилиб, шахс эркинлиги ва қонун ўртасидаги муносабатни ўрганиш ҳуқуқий давлат қуриш, фуқаролик жамиятини ривожлантириш ҳамда инсон ҳуқуқларини таъминлаш нуқтаи назаридан муҳим аҳамиятга эгадир. Эркинлик — инсоннинг табиий ҳуқуқи бўлса, қонун унинг ишончли ҳимоячиси ва тартибга солувчисидир. Демак, эркинлик ва қонун бир-бирига қарши эмас, балки ўзаро боғлиқ ҳамда бир-бирини тўлдирувчи тушунчалар ҳисобланади.

<https://lex.uz/docs/6445145>

² Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. — Инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг умумий принциплари (II бўлим). Манба: <https://lex.uz/docs/6445145>

³ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. — Давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг фуқаролар олдида масъуллиги ҳақидаги нормалар.

Манба: <https://lex.uz/docs/6445145>

⁴ Мирзиёев Ш.М. Олий Мажлисга Мурожаатнома. — Тошкент, 2020–2023 йй.

Манба: Ўзбекистон Республикаси Президентининг расмий веб-сайти — <https://president.uz>

⁵ Мирзиёев Ш.М. Суд-ҳуқуқ ислохотлари ва қонун устуворлигига бағишланган нутқлар.

Манба: Ўзбекистон Республикаси Президенти матбуот хизмати материаллари — <https://president.uz>

Асосий қисм

Шахс эркинлиги — инсоннинг ўз ҳаётини мустақил равишда ташкил этиш, ўз хоҳиш-иродасига мувофиқ қарор қабул қилиш ва қонун билан тақиқланмаган барча ҳаракатларни амалга ошириш имкониятини ифодаловчи фундаментал ҳуқуқий ва ижтимоий категориядир. У демократик ҳуқуқий давлатнинг асосий белгиларидан бири бўлиб, инсон қадр, мустақиллиги ва дахлсизлигини таъминлашга хизмат қилади. Ўзбекистон Республикаси Конституциясига мувофиқ, инсон, унинг ҳаёти, эркинлиги, шаъни ва қадр-қиммати олий қадрият ҳисобланади⁶. Шахс эркинлигини тўлиқ англаш учун унинг моҳияти, табиий ва ҳуқуқий шакллари ҳамда шахснинг дахлсизлиги каби тушунчалар ўзаро боғлиқ ҳолда таҳлил қилиниши лозим. Эркинликнинг моҳияти инсоннинг ўз тақдирини ўзи белгилаш, танлаш ҳуқуқига эгаллиги ва ташқи зўравонликсиз яшаш имкониятида намоён бўлади. Эркинлик инсоннинг ички иродаси ва ташқи ижтимоий шароитлар ўртасидаги уйғунликни англатади. Демократик жамиятда эркинлик нафақат шахсий манфаатларни амалга ошириш, балки бошқа инсонларнинг ҳуқуқларига ҳурмат билан муносабатда бўлишни ҳам назарда тутди. Шу маънода эркинлик — масъулият билан чамбарчас боғлиқ тушунча ҳисобланади.

Эркинлик мутлақ эмас. У бошқа шахсларнинг ҳуқуқлари, жамият хавфсизлиги ва қонуний тартибни таъминлаш зарурати билан чекланиши мумкин⁷. Шунинг учун демократик давлатларда эркинлик қонун доирасида амалга оширилади. Қонун эркинликни чеклаш учун эмас, балки унинг адолатли ва хавфсиз амал қилишини таъминлаш учун хизмат қилади. Шахс эркинлиги табиий ва ҳуқуқий эркинликка бўлиниб ўрганилади.

Табиий эркинлик — инсонга туғилиши билан берилган, унинг ажралмас ҳуқуқи ҳисобланадиган эркинликдир. Яшаш ҳуқуқи, шахсий ҳаёт дахлсизлиги, фикрлаш ва эътиқод эркинлиги каби ҳуқуқлар табиий эркинлик намунаси ҳисобланади. Бу ҳуқуқлар инсондан ажратиб бўлмайди ва давлат томонидан берилмайди — давлат фақат уларни тан олади ва ҳимоя қилади. Конституцияда инсоннинг асосий ҳуқуқ ва эркинликлари туғилганидан бошлаб унга тегишли экани эътироф этилган⁸. Ҳуқуқий эркинлик эса давлат томонидан қонунлар орқали мустаҳкамланган ва кафолатланган эркинликдир. Масалан, таълим олиш, меҳнат қилиш, сайлаш ва сайланиш, ҳаракатланиш эркинлиги каби ҳуқуқлар ҳуқуқий эркинлик доирасига киради. Ҳуқуқий эркинлик табиий эркинликнинг амалий кафолати сифатида хизмат қилади. Яъни

⁶ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, 1-модда — инсон, унинг ҳаёти, эркинлиги, шаъни ва қадр-қиммати олий қадрият. — <https://lex.uz/docs/6445145>

⁷ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси — инсон ҳуқуқ ва эркинликлари бошқа шахслар ҳуқуқлари ҳамда жамият манфаатлари билан чекланиши мумкинлиги ҳақидаги нормалар. — <https://lex.uz/docs/6445145>

⁸ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси — инсоннинг асосий ҳуқуқ ва эркинликлари туғилганидан бошлаб унга тегишли экани ҳақидаги норма. — <https://lex.uz/docs/6445145>

табий ҳуқуқлар қонунларда мустаҳкамланганда, улар реал ҳаётда таъминланади. Шахс эркинлигининг энг муҳим кўринишларидан бири — шахснинг дахлсизлигидир. Дахлсизлик инсоннинг ҳаёти, эркинлиги, шаъни, кадр-қиммати ва шахсий ҳаётига ноқонуний аралашувдан ҳимояланган ҳолатини англатади. Конституцияга кўра, ҳар кимнинг шахсий ҳаёти, турар жойи ва шахси дахлсиздир⁹.

Шахснинг дахлсизлиги, аввало, унинг жисмоний эркинлиги билан боғлиқ. Яъни инсон суд қарорисиз ҳибсга олинмаслиги, қонуний асосларсиз қамоқда сақланмаслиги керак¹⁰. Шу билан бирга, шахсий ҳаёт сирлари, ёзишмалар махфийлиги, турар жой дахлсизлиги ҳам мазкур тушунчанинг таркибий қисмидир. Дахлсизлик нафақат давлат органлари, балки бошқа шахслар томонидан ҳам бузилмаслиги лозим. Чунки инсоннинг шаъни ва кадр-қимматига тажовуз қилиш — унинг эркинлигига тажовуз қилиш демакдир. Шу боис қонунлар шахсни ҳар қандай зўравонлик, тазйиқ ва асоссиз аралашувдан ҳимоя қилишга қаратилган.

Қонун устуворлиги — ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятининг асосий пойдеворидир. У давлат ва жамият ҳаётида қонуннинг олий кучга эга эканини, барча фуқаролар, мансабдор шахслар ва давлат органлари қонунга бўйсунганини англатади. Ўзбекистон Республикасининг янги таҳрирдаги Конституциясида инсон, унинг ҳаёти, эркинлиги, шаъни ва кадр-қиммати олий қадрият сифатида эътироф этилган¹¹. Бу эса қонун устуворлиги, аввало, инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлашга хизмат қилишини кўрсатади. Ҳуқуқшунос олимлар таъкидлаганидек, қонун устуворлиги мавжуд бўлган жамиятда давлат ҳокимияти ҳуқуқ билан чекланади ва фуқароларнинг ҳуқуқлари ишончли ҳимоя қилинади¹².

Қонун — шахс эркинлигининг асосий кафолати ҳисобланади. Конституция ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда инсоннинг шахсий, сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий ҳуқуқлари мустаҳкамлаб қўйилган¹³. Масалан, яшаш ҳуқуқи, шахсий дахлсизлик, фикр ва сўз эркинлиги, меҳнат қилиш ва таълим олиш ҳуқуқлари қонун билан муҳофаза қилинади. Бироқ эркинлик мутлақ эмас: у бошқа шахсларнинг ҳуқуқлари ва жамият манфаатларига зарар етказмаслиги шарт. Шу боис халқаро ҳуқуқ ҳужжатларида ҳам эркинлик қонун билан белгиланган доирада амалга оширилиши таъкидланади. Жумладан, Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясида ҳар бир инсон ўз ҳуқуқ ва

⁹ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси — шахсий ҳаёт, турар жой ва шахс дахлсизлиги кафолатлари. — <https://lex.uz/docs/6445145>

¹⁰ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси — суд қарорисиз ҳибсга олишга йўл қўйилмаслиги ҳақидаги норма. — <https://lex.uz/docs/6445145>

¹¹ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси (янги таҳрир). — Т.: “Ўзбекистон”, 2023. — 1-модда. Манба: <https://lex.uz/docs/6445145>

¹² Саидов А.Х. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. — Т.: Адолат, 2018.

¹³ Одиқориев Х.Т., Тултеев И.Т. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. — Т.: ТДЮУ нашриёти, 2020.

эркинликларини амалга оширишда жамият олдида масъул экани қайд этилган¹⁴. Демак, қонун эркинликни чеклаш учун эмас, балки уни адолатли ва барқарор тарзда таъминлаш учун хизмат қилади.

Қонун устуворлигининг муҳим кўринишларидан бири — давлат ҳокимиятининг чекланишидир. Демократик давлатда ҳокимият манбаи халқ бўлиб, давлат органлари халқ номидан ва унинг манфаатлари йўлида фаолият юритади. Конституцияга мувофиқ, давлат органлари ва мансабдор шахслар фуқаролар олдида масъулдир ва қонун доирасида иш юритиши шарт. Сиёсатшунослар таъкидлаганидек, ҳокимиятнинг чеклашнинг энг самарали механизми — ҳокимиятнинг бўлиниши принциpidир. Бу принципга кўра, қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимияти мустақил фаолият юритади ҳамда бир-бирини мувозанатлаб туради¹⁵. Суд мустақиллиги эса фуқаролар ҳуқуқларини давлат органларининг ноқонуний қарорларидан ҳимоя қилишнинг муҳим воситаси ҳисобланади.

Ҳуқуқий давлат тамойили ҳам қонун устуворлигига асосланади. Ҳуқуқий давлат — бу қонун ҳукмрон бўлган, инсон ҳуқуқлари энг олий қадрият сифатида тан олинган ва давлат фаолияти ҳуқуқий меъёрлар билан чекланган давлатдир. Илмий адабиётларда ҳуқуқий давлатнинг асосий белгилари сифатида қонун устуворлиги, инсон ҳуқуқларининг кафолатланиши, ҳокимиятнинг бўлиниши, суд мустақиллиги ва фуқаролик жамияти институтларининг ривожлангани кўрсатилади¹⁶. Ўзбекистон Республикаси Президенти Shavkat Mirziyoyev ҳам ўз чиқишларида адолат ва қонун устуворлиги Янги Ўзбекистон тараққиётининг асосий шarti эканини таъкидлаб келмоқда¹⁷.

Шахс эркинлиги — инсоннинг табиий ва ажралмас ҳуқуқларидан бири бўлиб, демократик ҳуқуқий давлатда у Конституция билан мустаҳкамланади ва ишончли кафолатланади. Ўзбекистон Республикасининг янги таҳрирдаги Конституциясига кўра, инсон, унинг ҳаёти, эркинлиги, шаъни ва кадр-қиммати олий қадрият ҳисобланади¹⁸. Бу норма давлатнинг барча органлари, мансаби ташкилотлари ва мансабдор шахслари фаолияти инсон манфаатларига хизмат қилиши шарт эканини аңлатади. Ҳуқуқшунос олимлар таъкидлашича, шахс эркинлигининг конституциявий кафолатлари — бу ҳуқуқ ва эркинликларни амалга ошириш, ҳимоя қилиш ҳамда бузилишининг олдини олишга қаратилган ҳуқуқий воситалар тизимидир¹⁹.

¹⁴ Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси, 1948 йил, 29-модда.

Манба: <https://www.un.org>

¹⁵ Монтескье Ш.Л. Қонунлар руҳи ҳақида. — Давлат ҳокимиятининг бўлиниши назарияси.

¹⁶ Исломов З.М. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. — Т.: 2019.

¹⁷ Мирзиёев Ш.М. Олий Мажлисга Мурожаатномалар ва қонун устуворлигига оид нутқлар.

Манба: <https://president.uz>

¹⁸ Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси (янги таҳрир). — Т.: “Ўзбекистон”, 2023. — 1-модда.

Манба: <https://lex.uz/docs/6445145>

¹⁹ Одилқориев Х.Т., Тултеев И.Т. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. — Т.: ТДЮУ нашриёти, 2020.

Шахс эркинлигининг энг муҳим кафолати — Конституцияда мустаҳкамланган асосий ҳуқуқ ва эркинликлар тизимидир. Конституциянинг иккинчи бўлими инсон ва фуқароларнинг шахсий, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқларини қамраб олади. Жумладан, яшаш ҳуқуқи, шахсий дахлсизлик, фикр ва сўз эркинлиги, виждон эркинлиги, ҳаракатланиш эркинлиги, меҳнат қилиш ва таълим олиш ҳуқуқлари инсоннинг эркин ривожланиши учун зарур шарт-шароит яратади. Бу ҳуқуқлар табиий ва ажралмас ҳисобланади, яъни давлат уларни “бермайди”, балки тан олади ва ҳимоя қилади. Халқаро ҳуқуқ нормалари ҳам шу фикрни тасдиқлайди. Масалан, Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясида барча инсонлар туғилишидан эркин ва қадр-қиммат ҳамда ҳуқуқларда тенг экани белгиланган²⁰. Демак, Конституцияда асосий ҳуқуқларнинг мустаҳкамланиши шахс эркинлигининг ҳуқуқий пойдеворини яратади.

Шахс эркинлигининг энг муҳим ва ишончли кафолатларидан бири — суд ҳимоясидир. Конституцияга мувофиқ, ҳар бир шахс ўз ҳуқуқ ва эркинликлари бузилган тақдирда судга мурожаат қилиш ҳуқуқига эга. Суд инсон ҳуқуқларини давлат органлари, мансабдор шахслар ёки бошқа шахслар томонидан бузилишидан ҳимоя қилади.

Суд мустақиллиги — адолатли судловнинг асосий шартидир. Конституцияга кўра, судлар мустақил бўлиб, фақат қонунга бўйсунди. Бу норма суд қарорларининг ҳолис ва адолатли бўлишини таъминлайди. Шунингдек, айбдор деб топилгунга қадар шахснинг айбсиз ҳисобланиши, яъни айбсизлик презумпцияси ҳам шахс эркинлигининг муҳим кафолати ҳисобланади. Илмий адабиётларда таъкидланишича, суд ҳимояси фақат бузилган ҳуқуқларни тиклаш эмас, балки ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш функциясини ҳам бажаради²¹.

Шахс эркинлигини таъминлашда давлат органларининг мажбуриятлари алоҳида аҳамиятга эга. Конституцияга мувофиқ, давлат органлари ва мансабдор шахслар жамият ва фуқаролар олдида масъулдир ҳамда уларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаши шарт⁸. Бу мажбуриятлар фақат ҳуқуқларни бузмасликни эмас, балки уларни амалга ошириш учун зарур шарт-шароитларни яратишни ҳам ўз ичига олади.

Давлатнинг мажбуриятлари қуйидагиларда намоён бўлади: инсон ҳуқуқларини ҳурмат қилиш, уларни ҳимоя қилиш, фуқаролар мурожаатларини кўриб чиқиш, ноқонуний қарорлар учун жавобгарликни таъминлаш ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш. Давлат органларининг фаолияти қонун билан чеклангани шахс эркинлигининг муҳим кафолати ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Shavkat Mirziyoyev ҳам ўз

²⁰ Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси, 1948 йил, 1-модда.

Манба: <https://www.un.org>

²¹ Саидов А.Х. Инсон ҳуқуқлари назарияси. — Т.: Адолат, 2019.

чиқишларида давлат идоралари халққа хизмат қилиши, инсон ҳуқуқлари устувор аҳамиятга эга эканини таъкидлаб келмоқда²². Бу тамойил Янги Ўзбекистонда инсон қадрини улуғлаш сиёсати амалга оширилаётганини кўрсатади.

Эркинлик ва жавобгарлик — демократик жамиятда бир-биридан ажралмас тушунчалар ҳисобланади. Инсон эркинлиги унинг мустақил равишда ҳаракат қилиш, фикр билдириш ва қарор қабул қилиш имкониятини англатса, жавобгарлик ана шу ҳаракатларнинг ҳуқуқий ва ижтимоий оқибатлари учун масъул бўлишни билдиради. Ҳуқуқшунослик назариясида таъкидланишича, чекланмаган эркинлик тартибсизликка, мутлақ жавобгарлик эса зўравонликка олиб келади; шунинг учун улар ўртасида мувозанат бўлиши зарур²³. Эркинлик мутлақ тушунча эмас, у муайян ижтимоий ва ҳуқуқий чегаралар билан белгиланади. Ҳуқуқ назариясига кўра, инсоннинг эркинлиги бошқа шахсларнинг эркинлиги бошланадиган жойда тугайди²⁴. Яъни шахс ўз хоҳишига кўра ҳаракат қилиш ҳуқуқига эга бўлса-да, бу ҳаракатлар жамият хавфсизлигига, ахлоқ нормаларига ва бошқаларнинг ҳуқуқларига зарар етказмаслиги шарт.

Француз мутафаккири Жан-Жак Руссо эркинликни “қонун билан мувофиқлаштирилган умумий иродага бўйсунган ҳолат” деб таърифлаган²⁵. Унинг фикрича, ҳақиқий эркинлик — бу инсоннинг хоҳлаган ишини қилиш эмас, балки қонун доирасида ҳаракат қилишидир. Шунингдек, замонавий ҳуқуқшунос олимлар ҳам эркинликнинг ҳуқуқий чегаралари жамият барқарорлиги ва тартиб-интизомни таъминлаш учун зарурлигини таъкидлайдилар²⁶. Эркинлик ва жавобгарлик ўртасидаги боғлиқликнинг энг муҳим жиҳати — бошқалар ҳуқуқига ҳурмат билан муносабатда бўлишдир. Инсон жамиятда яшар экан, у бошқа шахслар билан ўзаро муносабатда бўлади ва бу муносабатлар ҳуқуқ нормалари билан тартибга солинади. Шунинг учун ҳар бир шахс ўз эркинлигини амалга оширишда бошқаларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини инобатга олиши шарт. Инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро ҳужжатларда ҳам бу тамойил мустаҳкамланган. Масалан, Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясига кўра, ҳар бир инсон ўз ҳуқуқ ва эркинликларини амалга оширишда жамият олдида бурчларга эга²⁷. Бу бурчлар бошқаларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини тан олиш ва ҳурмат қилишни талаб қилади.

Ҳуқуқшунослар таъкидлашича, жамиятда ўзаро ҳурмат ва масъулият бўлмаса, эркинлик анархияга айланиши мумкин²⁸. Шунинг учун демократик

²² Мирзиёев Ш.М. Олий Мажлисга Мурожаатномалар ва инсон ҳуқуқларига оид нутқлар. Манба: <https://president.uz>

²³ Одилқориев Х.Т., Тултеев И.Т. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. — Т.: ТДЮУ нашриёти, 2020.

²⁴ Саидов А.Х. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. — Т.: Адолат, 2018.

²⁵ Руссо Ж.-Ж. Ижтимоий шартнома ҳақида. — М.: Наука, 1969.

²⁶ Исломов З.М. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. — Т.: 2019.

²⁷ Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси, 1948 йил, 29-модда.

Манба: <https://www.un.org>

²⁸ Алексеев С.С. Право: азбука — теория — философия. — М.: Статут, 1999.

жамиятда эркинлик маданияти — яъни ўз ҳуқуқларини билиш ва бошқалар ҳуқуқларини ҳурмат қилиш маданияти муҳим аҳамиятга эга.

Эркинлик ва жавобгарлик ўртасидаги боғлиқликнинг амалий кўриниши — қонунбузарлик учун жавобгарлик институтидир. Агар шахс ўз эркинлигидан фойдаланиб, қонун талабларини бузса ёки бошқаларга зарар етказса, у ҳуқуқий жавобгарликка тортилади. Бу жавобгарлик жиноий, маъмурий, фуқаролик-ҳуқуқий ёки интизомий шаклда бўлиши мумкин. Ҳуқуқ назариясида жавобгарликнинг асосий мақсадлари сифатида қонун бузилишини тўхтатиш, зарарни қоплаш, айбдорни жазолаш ва бошқа шахсларни ҳуқуқбузарликдан қайтариш кўрсатилади²⁹. Демак, жавобгарлик эркинликни чеклаш учун эмас, балки унинг суиистеъмол қилинишига йўл қўймаслик учун хизмат қилади.

Илмий адабиётларда таъкидланишича, ҳуқуқий жавобгарлик мавжуд бўлмаган жамиятда қонунлар самарасиз бўлиб қолади, ҳуқуқ ва эркинликлар эса ҳимоясиз ҳолга тушади³⁰. Шунинг учун жавобгарлик механизми эркинликни таъминловчи муҳим восита ҳисобланади. Демократик жамиятда инсон эркинлиги олий қадрият сифатида тан олинса-да, амалиётда уни таъминлаш жараёнида турли муаммолар юзага келиши мумкин. Эркинликнинг бузилиши ҳолатлари, ҳуқуқий маданиятнинг пастлиги ва фуқаролик жамияти институтларининг етарлича ривожланмагани шахс ҳуқуқларининг самарали амалга ошишига тўсқинлик қилади. Шу сабабли бу омилларни илмий-ҳуқуқий нуқтаи назардан таҳлил қилиш ва уларни бартараф этиш механизмларини белгилаш муҳим аҳамиятга эга.

Эркинликнинг бузилиши — шахснинг қонун билан кафолатланган ҳуқуқ ва эркинликларига ноқонуний равишда тажовуз қилиниши демакдир. Бу ҳолатлар давлат органлари томонидан ваколатларни суиистеъмол қилиш, мансабдор шахсларнинг ноқонуний ҳаракатлари, шунингдек бошқа шахслар томонидан ҳуқуқларни поймол этиш шаклида намоён бўлиши мумкин³¹. Масалан, ноқонуний ҳибсга олиш, сўз эркинлигини чеклаш, мулк ҳуқуқининг бузилиши ёки шахсий ҳаётга аралашини каби ҳолатлар эркинликнинг амалий бузилиши ҳисобланади. Ҳуқуқ назариясида таъкидланишича, ҳуқуқ ва эркинликларнинг бузилиши жамиятда ҳуқуқий тартибнинг заифлашишига ва давлатга нисбатан ишончнинг пасайишига олиб келади³². Шунинг учун ҳуқуқий давлатда бундай ҳолатларни бартараф этиш учун самарали ҳуқуқий механизмлар — суд ҳимояси, прокуратура назорати, омбудсман институти каби институтлар амал қилади.

Шахс эркинлигини ҳимоя қилишда фуқаролик жамияти институтлари муҳим ўрин тутди. Фуқаролик жамияти — бу давлатдан нисбатан мустақил

²⁹ Хропанюк В.Н. Теория государства и права. — М.: Омега-Л, 2011.

³⁰ Лазарев В.В. Теория государства и права. — М.: Юрайт, 2014.

³¹ Одилқориев Х.Т., Тултеев И.Т. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. — Т.: ТДЮУ нашриёти, 2020

³² Саидов А.Х. Инсон ҳуқуқлари назарияси. — Т.: Адолат, 2019.

бўлган, фуқароларнинг ихтиёрий бирлашмалари ва ташкилотлари тизимидир. Унга нодавлат нотижорат ташкилотлари, оммавий ахборот воситалари, касаба уюшмалари, жамоат бирлашмалари ва бошқа институтлар киради. Фуқаролик жамияти давлат ва шахс ўртасида воситачи вазифасини бажаради ҳамда давлат органлари фаолияти устидан жамоатчилик назоратини амалга оширади. Илмий адабиётларда таъкидланишича, кучли фуқаролик жамияти инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг энг самарали механизмларидан бири ҳисобланади⁶. Масалан, ОАВ орқали ҳуқуқбузарлик ҳолатларини очиқлаш, жамоатчилик фикрини шакллантириш, ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш каби фаолиятлар шахс эркинлигини таъминлашга хизмат қилади.

Хулоса ўрнида шуни айтиш лозимки, шахс эркинлиги ва қонун ўртасидаги уйғунлик демократик ҳуқуқий давлатнинг асосий шарти ҳисобланади. Эркинлик инсоннинг табиий ҳуқуқи бўлса, қонун унинг амалга ошиши ва ҳимоя қилиниши учун зарур ҳуқуқий пойдеворни яратади. Ҳуқуқшунослик назариясида таъкидланишича, эркинлик қонун билан мустаҳкамланмаган жамиятда у заиф ва ҳимоясиз бўлиб қолади, қонун эркинликка таянмаган давлатда эса адолатсизлик ва зўравонлик кучаяди³³. Демак, ҳақиқий эркинлик фақат қонун устуворлиги шароитидагина мавжуд бўлади. Қонунга риоя қилиш — эркинликнинг энг ишончли кафолатидир. Агар барча фуқаролар ва давлат органлари қонун талабларига амал қилса, жамиятда ҳуқуқий тартиб таъминланади, инсон ҳуқуқлари ҳимоя қилинади ва низолар адолатли ҳал этилади. Ҳуқуқ назариясига кўра, қонунларга ихтиёрий ва онгли равишда риоя қилиш ҳуқуқий маданиятнинг юксак даражасини кўрсатади ҳамда ҳуқуқбузарликларнинг камайишига хизмат қилади³⁴. Шу билан бирга, қонунга бўйсуниб фақат мажбурият эмас, балки фуқароларнинг ўз эркинлигини сақлаб қолиш воситасидир.

Шахс эркинлиги ва қонун уйғунлиги демократик жамият тараққиёти учун ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Илмий адабиётларда таъкидланишича, инсон ҳуқуқлари таъминланган, қонун устуворлиги қарор топган жамиятда сиёсий барқарорлик, иқтисодий ривожланиш ва ижтимоий адолат мустаҳкам бўлади³. Бундай жамиятда фуқаролар давлатга ишонч билан қарайди, фаол фуқаролик позицияси шаклланади ва фуқаролик жамияти институтлари ривожланади. Шундай қилиб, шахс эркинлиги ва қонун бир-бирига зид эмас, балки ўзаро боғлиқ ва бир-бирини тўлдирувчи тушунчалардир. Қонун эркинликни чеклаш учун эмас, балки уни ҳимоя қилиш ва барқарор амалга ошириш учун хизмат қилади. Эркинлик ва қонун уйғунлиги таъминланган жамиятдагина ҳақиқий демократия, адолат ва тараққиёт қарор топади.

³³ Одиқориев Х.Т., Тултеев И.Т. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. — Т.: ТДЮУ нашриёти, 2020.

³⁴ Саидов А.Х. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. — Т.: Адолат, 2018.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР ВА МАНБАЛАР

I. НОРМАТИВ-ҲУҚУҚИЙ ҲУЖЖАТЛАР

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси (янги таҳрир). — Т.: “Ўзбекистон”, 2023.
Манба: <https://lex.uz/docs/6445145>
2. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси — Инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг умумий принциплари (II бўлим). Манба: <https://lex.uz/docs/6445145>
3. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси — Давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг фуқаролар олдида масъуллигига оид нормалар. Манба: <https://lex.uz/docs/6445145>
4. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси — инсон, унинг ҳаёти, эркинлиги, шаъни ва қадр-қиммати олий қадрият экани ҳақидаги норма. Манба: <https://lex.uz/docs/6445145>
5. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси — инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг чекланиши шартлари ҳақидаги нормалар. Манба: <https://lex.uz/docs/6445145>
6. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси — инсоннинг асосий ҳуқуқ ва эркинликлари туғилганидан бошлаб унга тегишли экани ҳақидаги норма. Манба: <https://lex.uz/docs/6445145>
7. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси — шахсий ҳаёт, турар жой ва шахс дахлсизлиги кафолатлари. Манба: <https://lex.uz/docs/6445145>
8. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси — суд қарорисиз ҳибсга олишга йўл қўйилмаслиги ҳақидаги норма. Манба: <https://lex.uz/docs/6445145>

II. ПРЕЗИДЕНТ НУТҚЛАРИ ВА РАСМИЙ МАНБАЛАР

9. Мирзиёев Ш.М. Олий Мажлисга Мурожаатномалар (2020–2023 йй.). — Тошкент. Манба: <https://president.uz>
10. Мирзиёев Ш.М. Суд-ҳуқуқ ислохотлари ва қонун устуворлигига бағишланган нутқлар. Манба: <https://president.uz>
11. Мирзиёев Ш.М. Инсон ҳуқуқлари ва қонун устуворлигига оид нутқлар. Манба: <https://president.uz>

III. ХАЛҚАРО ҲУҚУҚИЙ ҲУЖЖАТЛАР

12. Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси, 1948 йил. Манба: <https://www.un.org>

IV. ДАРСЛИКЛАР ВА ИЛМИЙ АДАБИЁТЛАР (ЎЗБЕКИСТОН МУАЛЛИФЛАРИ)

13. Саидов А.Х. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. — Т.: Адолат, 2018.
14. Саидов А.Х. Инсон ҳуқуқлари назарияси. — Т.: Адолат, 2019.

15. Одилқориев Х.Т., Тултеев И.Т. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. — Т.: ТДЮУ нашриёти, 2020.
 16. Исломов З.М. Давлат ва ҳуқуқ назарияси. — Т.: 2019.
-
- V. ХОРИЖИЙ МУАЛЛИФЛАР ВА НАЗАРИЙ МАНБАЛАР
17. Монтескье Ш.Л. Қонунлар руҳи ҳақида. — Давлат ҳокимиятининг бўлиниши назарияси.
 18. Руссо Ж.-Ж. Ижтимоий шартнома ҳақида. — М.: Наука, 1969.
 19. Алексеев С.С. Право: азбука — теория — философия. — М.: Статут, 1999.
 20. Хропанюк В.Н. Теория государства и права. — М.: Омега-Л, 2011.
 21. Лазарев В.В. Теория государства и права. — М.: Юрайт, 2014.
 22. Олимкул О. Қ. и др. МАИШИЙ ШОВҚИН БИЛАН БОҒЛИҚ МАЪМУРИЙ ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР: ТУШУНЧА, ҲУҚУҚИЙ АСОС ВА ПРОФИЛАКТИКА МЕХАНИЗМЛАРИ //JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS. – 2025. – Т. 91. – №. 2. – С. 164-170.
 23. Нигматов Ш. Н. и др. ЖАМОАТ ТАРТИБИГА ҚАРШИ ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИНГ ПРОФИЛАКТИКАСИДА ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИ ВА МИЛЛИЙ ГВАРДИЯНИНГ ҲАМКОРЛИГИ //JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS. – 2025. – Т. 91. – №. 2. – С. 183-192.
 24. Нигматов Ш. Н. и др. ЎЗБЕКИСТОНДА ЖАМОАТ ТАРТИБИГА ТАЖОВУЗ ҚИЛУВЧИ ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ВА УЛАРНИ ПРОФИЛАКТИКА ҚИЛИШ: ҲУҚУҚИЙ, ТАШКИЛИЙ ВА АМАЛИЙ ЖИҲАТЛАР //JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS. – 2025. – Т. 91. – №. 2. – С. 171-182.
 25. Нигматов Ш. Н. и др. ЖАМОАТ ХАВФСИЗЛИГИ ТИЗИМИДА ПРОФИЛАКТИКА ИНСПЕКТОРИ: МАЖБУРЛОВ ЧОРАЛАРИНИНГ ҲУҚУҚИЙ МЕХАНИЗМИ ВА АМАЛИЁТИ //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2025. – Т. 57. – №. 3. – С. 185-202.
 26. Ниматов Ш. Н. и др. ПРОФИЛАКТИКА ИНСПЕКТОРЛАРИНИНГ ФУҚАРОЛАР МОЛ МУЛКЛАРИНИ ЖИНОИЙ ТАЖОВУЗЛАРДАН ҲИМОЯ ҚИЛИШДА МИЛЛИЙ ГВАРДИЯ БИЛАН ҲАМКОРЛИГИ //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2025. – Т. 57. – №. 2. – С. 421-435.
 27. Ниматов Ш. Н. и др. МАЪМУРИЙ НАЗОРАТ МЕХАНИЗМЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ: ҲУҚУҚИЙ БАЗА, АМАЛИЙ МУАММОЛАР ВА ЕЧИМЛАР //Лучшие интеллектуальные исследования. – 2025. – Т. 57. – №. 2. – С. 402-420.